

הרב צבי א. סלושץ

אנו מתירין להתפלל עם העבריינים

על דעת המקום ועל דעת הקהל בשיבה של מעלה וכשיבה של מטה אנו מתירין להתפלל עם העבריינים [נוסח אחר: בשיבה של מעלה וכשיבה של מטה, על דעת המקום ועל דעת הקהל וכו'].

(מתוך תחילת תפילת "כל נדרי" בליל יום הכפורים)

בשולחן ערוך (אורח חיים הלכות יום הכפורים סימן תרי"ט סעיף א) כתב: "בליל יום הכפורים נוהגים שאומר ש"ץ בשיבה של מעלה ובישיבה של מטה, על דעת המקום ועל דעת הקהל אנו מתירין להתפלל עם העבריינים". כאן ניתן היתר מיוחד לשתף עבריינים בתפילת הציבור ביוה"כ.

תקנה זו, להכריז הכרזה זו בתחילת תפילות ליל יום הכפורים, מקורה מבית מדרשו של רבי מאיר בן ברוך מרוטנבורג (מהר"ם מרוטנבורג 1215-1293) מאשכנז, ונתפשט בכל תפוצות ישראל. להלן נבאר השתלשלות תקנה זו. במאמרנו נדון: א) על מי התכוונו באומרים "עבריינים", כלומר: על מה עברו? ולמה נידחו להתפלל עם הציבור שצריך להתירם ולהחזירם? ב) מהו הרעיון העומד מאחורי תקנה זו להתירם דווקא ביוה"כ?

א) מרן ה"בית יוסף" לטור או"ח (הלכות ברכות השחר סימן נ"ה), בדין את מי ניתן לצרף למניין לתפילה ולזימון ברכת המזון, כתב וזו לשונו:

כתוב בספר המנהיג סימן ע"ט לרבי אברהם ברבי נתן הירחי¹, ואדם שהוא עבריין ולא נדוהו הקהל מאצלם (בדפוסים בספר בית יוסף יש כאן הוספה: "בעת שהיה יכולת הקהל להחרים") – נמנה למניין עשרה וחייב בכל המצוות, דכתיב בעכ"פ (יהושע ז', יא) 'חטא ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא' (סנהדרין מ"ד, ב), דבקדושתיה קאי ולא יצא מכלל ישראל. אבל אם נדוהו מאצלם אינו מצטרף לעשרה ולא לכל דבר שבקדושה, שאם מצטרף מה הועילו בתקנתם שהבדילוהו מאגודתו, כך כתב רש"י ז"ל.

לפי דברי בעל "המנהיג" כל אדם עבריין שחייב נידוי רק לאחר שנידוהו אינו מצטרף למניין. "המנהיג" רוצה להוציא משיטת האומרים, שהובאה שם ב"בית יוסף" כשיטת הרשב"א, שאם אדם עשה עבירה שחייב עליה נידוי, כגון על

1 חי במחצית השנייה של המאה ה-12 עד תחילתה של המאה ה-13.

עשרים וארבע עבירות שמונה הרמב"ם בפרק ו' מהלכות תלמוד תורה הלכה י"ד – ומשום מה בית דין לא נידוהו, ג"כ אינו מצטרף למניין. על זה מביא ראייה מעכשיו שעבר עבירה חמורה שנטל מן החרם, אבל היות ולא נידוהו עדיין בקדושתו עומד ומצטרף למניין, אבל אם נידוהו נקרא עבריין ואינו מצטרף למניין. ודעת הרשב"א שעבריין על דברי תורה לא מזמנים עליו ולא מצטרף למניין – לא בגלל הנידוי אלא בגלל העבירה שעבר שהוצרכו לנדוהו, כלומר עצם עבריינותו גורמת שלא יצטרף למניין גם אם לא נידוהו.

גם הריב"ש בתשובה סימן קע"ב סבור כמו "המנהיג" שעבריין שלא נידוהו מצטרף למניין. שאם לא תאמר כן, נצטרך להוציא מבית הכנסת אגודות אגודות של עבריינים, כי רובם עוברים על איסור דרבנן כדאמר רבא (שבת דף מ, סוף ע"א) "האי מאן דעבר אדרבנן שרו למיקרי ליה עבריינא". והביא הריב"ש דברי מהר"ם מרוטנבורג ז"ל: "שעבריין שעבר על גזירת הציבור אם לא נידוהו נמנה למנין עשרה" (הובאו דבריו שם בבית יוסף).

על סמך דעות "המנהיג", הריב"ש ומהר"ם מרוטנבורג פסק בשו"ע (או"ח סימן נה): "מנודה אין מצרפים אותו לכל דבר שצריך עשרה, אבל מותר להתפלל בבית הכנסת שהוא שם, אלא אם כן פירשו להחמיר עליו בכך". רצונו לומר שהיתנו בזמן הנידוי שגם להכנס לביה"כ אסור לו. אבל אם לא היתנו – לא מרחקים אותו מבית הכנסת.

עתה נעבור להלכות יוה"כ.

כתב הטור או"ח הלכות יוה"כ סימן תרי"ט:

"ערבית נכנסין לבית הכנסת. ונוהגים באשכנז שקודם שיתפללו מתירין לכל העבריינים כדי להתפלל עימהם, ואפילו אם לא יבקשו שיתירו להם". מלשון הטור שכתב "מתירין לכל העבריינים" משמע לכל אדם שעבר עבירה וממשיך להיות עבריין במצווה זו. וכן משמע מלשון התשב"ץ² שהובא שם בבית יוסף: "אנו מתירין אם יש שום עבריין בתוכנו שנוכל להתפלל עימו". אולם המרדכי³ כתב ביומא סימן תשכ"ה וזה לשונו: "נכנסין לבית הכנסת ומתירין חרם להתפלל עם כל איש + שעבר על גזירת הקהל = אפילו אינו מבקש שיתירו לו". כתלמידו של מהר"ם מרוטנבורג פסק כמו רבו שהבאנו לעיל: "שעבריין שעבר על גזירת הציבור" נקרא עבריין ואם נידוהו אינו נמנה למנין עשרה.

לפי זה נמצא שהתקנה הראשונית היתה להתיר רק נידויים של עברייני תקנות הקהל, ואח"כ הורחבה גם להתיר שאר העבריינים שנידו אותם לאחר

2 ר' שמעון בן צמח, נולד במאירוקה 1361 ונפטר באלגיר 1444.

3 ר' מרדכי בן הלל הכהן, תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג, 1298-1240.

שלא חזרו בהם מעבירותיהם.

בשו"ע או"ח סימן נ"ה סעיף יא פסק: "עברייין שעבר על גזירת הציבור או שעבר עבירה, אם לא נידוהו נימנה למנין עשרה". וכתב ב"משנה ברורה" בסימן תרי"ט ס"ק א' על ההלכה שנפסק בשו"ע "אנו מתירים להתפלל עם העבריינים": "ועברייין נקרא מי שעבר על גזירת ציבור" ואח"כ הוסיף עוד: "או שעבר עבירה" וכוונתו למה שפסק בשו"ע סימן נ"ה סעיף יא. ויתכן שלכן הוסיף המשנה ברורה "או שעבר עבירה" – תהיה מה שתהיה העבירה, ולא חזר בתשובה, חייב נידוי וגם עליו חל ההיתר להיכנס לביה"כ לתפילה ביוה"כ.

אם נסכם פרק זה, על מי התכוונו באומרים עבריינים שלהם מתירים להיכנס להתפלל ולהצטרף למניין ביוה"כ? מקור התקנה היה מבית מדרשו של מהר"מ מרוטנבורג ותלמידו המרדכי, לאלו העבריינים שעברו על תקנות הקהל וגזירותיהם הן בדיני ממונות והן בשאר תקנות הקהל ונידו אותם לבל יצטרפו למניין, ובבוא יוה"כ התירו להם הנידוי וניכנסו להתפלל עם הציבור. בדורות מאוחרים יותר הרחיבו את היתר הנידוי גם לעברייני עבירות אחרות שנידו אותם והתירו להם ביוה"כ להתפלל עם הציבור.

במחזור כל-בו וילנא [עם פירוש צח וקל בשם "עין חיים", מאת ר' שניאור חיים", כותב בנו של הנ"ל]:

"נוסח מודעה זו תיקנו בימי אנוסי ספרד (המאה ה-15). רבים מבין האנוסים סיכנו חייהם, ובליל יוה"כ התאספו במרתפי סתר או שהופיעו בסתר לבית הכנסת להשתתף בתפילת הרבים, ועל היותם נראים כעבריינים כל השנה תקנו לומר אנו מתירים להתפלל עם העבריינים". כאמור, דברים אלה אינם מדויקים, כי כבר תקנה זו נמצאה בספריהם של גדולי המאה ה-13 בימי מהר"ם מרוטנבורג. אמנם היו יהודים שנאנסו להמיר דתם עוד בימי שלטונם של האלמוואחידים בספרד ובמרוקו במאה ה-12, אבל בד"כ משתמשים בשם "האנוסים" כתקופה במאה ה-15-14⁴.

ב הנימוק שנותן ה"מרדכי", ואחריו ה"טור", להצריך לעשות התרה זו דווקא עם תחילת התקדש ליל יום הכפורים, והרעיון העומד מאחורי תקנה זו – הוא על פי הגמרא במסכת כריתות דף ו', ב:

"א"ר חנא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא: כל תענית שאין בה ממושעי ישראל – אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני הקטורת. אביי אמר מהכא 'ואגודתו על ארץ יסדה' (עמוס ט', ו).

4 ראה אנציקלופדיה עברית כרך ד' עמודות 255 ואילך. כותב הטורים האלה שיך מנהג אמירת בשכמל"ו בקול רם ביום הכפורים לעניין העבריינים שבאים להתפלל ביוה"כ בביה"כ. ראה מאמרי בעניין זה "שמעתין" גליון 139, שנה לו, תשרי-טבת תש"ס.

פירש רש"י: "ואגודתו - משמע שכולן ביחד, אז 'על ארץ יסדה'⁵. ר"ש חסידא אומר סברה. מצאנו שמונים עם הקטורת שנותנת ריח טוב, גם חלבנה המפיצה ריח רע. כך גם אנו בבואנו להתפלל לכפרת עוונותינו, אע"פ שאנו נחשבים לצדיקים "שנותנים ריח טוב" - יש לצרף לתפילותינו "ריח רע" את הפושעים. כאן בדברי ר"ש חסידא הם לא נקראים "עבריינים" אלא "פושעים", אולי מכאן גם משמע כדברי הפוסקים עבריינים על כל מיני עבירות.

דברי אב"י הרומזים לצרף גם פושעים לתפילת הציבור בתענית מהפסוק "ואגודתו על ארץ יסדה" - יוסברו היטב על פי דברי הגמרא במנחות דף כ"ז, א: ד' מינין שבלולב ב' מהן עושין פירות וב' מהן אין עושין פירות. העושין פירות (אתרוג ולולב) יהיו זקוקין לשאינן עושין פירות (הדס וערבה), ושאינן עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות, ואין אדם יוצא חובתו בהן עד שיהיו כולם באגודה אחת. וכן ישראל בהרצאה עד שיהיו כולן באגודה אחת שנאמר 'הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה' (עמוס ט, ו).

פירש רש"י: "בהרצאה - כשהן מתענין אין נענין עד שיהיו כולן באגודה אחת צדיקים ורשעים (כריתות ו', ב), דומיא דעושין ואין עושין פירות". בדין היה שבכל תענית ציבור יתירו לצרף עבריינים לתפילה, אלא שאין מקפידין על זה אלא ביום הכפורים שהתענית והעינוי הוא מדאורייתא. לעיל הערנו שבדברי ר"ש חסידא אין הם נקראים עבריינים אלא פושעים. לפי דברינו נוכל לחלק ולומר שכל ההיתר לצרף עבריינים הם אלו שכבר ניתנדו בנידוי, וכמו שפסק הרמב"ם בפרק ז' מהל' תלמוד תורה הלכה ד': מהו המנהג שינהג המנודה בעצמו ושנוהגים עמו? - מנודה אסור לספר ולכבס פְּאָבֵל כל ימי נדויו, ואין מזמנים עליו (בברכת המזון שאינו מצטרף) ולא כוללים אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה ולא יושבים עמו בארבע אמות.

לאדם כזה יש צורך להתיר נידויו כדי שיוכל להיכנס להתפלל ביוה"כ בביה"כ. אבל סתם פושעים שלא ניתנדו בנידוי אין צורך להתיר להם ויכולים להצטרף למניין.

התרה זו לעבריינים שחל עליהם נידוי, מה משמעותה: האם מתירים להם לשעה רק ביום הכפורים בשעת התענית כדי לצרפם משום טעמו של ר"ש חסידא, ואח"כ לאחר יוה"כ ממשיכים להיות בנידותם? או שמא הכוונה שמתירים להם את הנידוי לעולם?

ב"שערי תשובה" או"ח סימן תרי"ט ס"ק ב' מביא שיש שתי נוסחאות:

5 הוה יוצר לשבת שובה, מחזור לראש השנה, הוצאת גולדמיד עמ' 303 שורה 26: "רְצַפְתִּי חֲלִבְנָה עִם צָרִי, רִיחֶךָ נֵעַ פְּהַעֲבִירִי".

(1) "אנו מתירים להתפלל את העבריינים".
(2) "אנו מתירים להתפלל עם העבריינים" (וכך הוא הנוסח בהרבה מחזורים). לפי^ז יהיה תלוי בנוסחאות, "אם אנו מתירים להתפלל עם העבריינים", היינו רק לשעת התפילה ביוה"כ לצורך התענית. אבל אם "אנו מתירים להתפלל את העבריינים, משמע מתירים אותם מעבריינותם לעולם. (אבל אין הכרח לפרש כן, כי יתכן לפרש שאנו מתירים את העבריינים רק ליוה"כ לצורך התפילה, ולפיכך אין משמעות הלכתית בין עם לבין את, והפירוש יהיה כמו "וגם ללוט ההולך את אברם" (בראשית י"ג, ה) שפירושו ההולך עם אברם).

מהו הרעיון העומד מאחורי הלכה זו לצרף פושעים בתענית לתפילה? רבינו בחיי לפרשת כי תשא (שמות ל', לד) כתב שיש לצרף פושעים בתפילותינו בתעניות כדי שלא נתפש בערבות של כל ישראל ערבים זה בזה (סוטה ל"ז, ב). איך נתרצה בתעניותינו אם היזנחנו את בעלי העבירות ואין אנו משתדלים להחזירם למוטב? אבל אם צירפנו אותם – שם שמים מתקדש, שגם פושעים חוזרים בתשובה, ואז פועלת התענית שלנו ואנו מתרצים בתשובתנו לפני הקב"ה. לדעתו צירופם הוא גם לטובתנו וגם לטובת הפושעים שיחזרו בתשובה.

השל"ה (ר' ישעיה הלוי הורוויץ) בפירושו לספר ה"מרדכי" – "בגדי ישע" הסביר, שצירוף הפושעים לתפילותינו בתענית הוא לטובתנו בלבד, כדי להראות למקטרגים לפני הקב"ה: ראה מעשינו לעומת הפושעים. כפי שמצאנו אצל אליהו כאשר בא אל האשה הצרפית, היא אומרת לו "באת להזכיר עוונתי ופירשתי": "עד שלא באת אלי היו שוקלין מעשי ומעשי עירי והייתי ראויה לנס, ומשבאת – לא נחשבתי לכלום" (מלכים א' י"ז, יח). כלומר: צדקותי לעומת צדקותיך אינם כלום, אבל לעומת בני עירי אני נחשבת לצדיקה. כך גם אילו לא היינו מצרפין פושעים לתפילותינו, היו מדקדקים עלינו במעשינו ולא נחשבים צדקותינו לכלום, ולא היתה התפילה מקובלת. אבל עכשיו, שאנו מצרפים הפושעים לתפילותינו – נראים צדקותינו כגדולים. לפי פירושו של השל"ה מובנת התוספת שב"מרדכי" ושב"טור": "ואפילו אם לא יבקשו שיתירו להם" – אנו חייבים להתיר להם, שאם לא יעשו כן לא תקובל התענית לתשובה ולכפרה.

המהרש"א בחידושי אגדות שלו למסכת כריתות הסביר שיש במימרא זו עניין חדש. אם הפושעים מתעוררים מעצמם לבוא לתפילת התענית יחד עם כולם, ולא פורשין מן הציבור – יש לקבלם ולא לדחות אותם, ויש לצרפם לתפילה.

6 כן הוא הנוסח במחזור ליוורנו, שנת ה' תרס"ז, כמנהג ספרדים שבקוסטנטינא ומדינות מזרח ומערב ואיטליה.

אולם בהסתייגות אחת - שלא יהיו מנויים במניין העשרה, כמו החלבנה שהכתוב מנאה עם עשרת הסמים האחרים, ולא הדגיש ר"ש חסידא שהחלבנה ניקטרה עימהם. כלומר: נכון שגם החלבנה ניקטרה, אולם זה דווקא כשיש עימה עשרה סמים נוספים אחרים, כך גם אם יש עדה של עשרה, תפילתם של הפושעים מתקבלת עם תפילת הצדיקים. מהרש"א נותן רמז לדבר: "לא אשחית בעבור העשרה", אבל על פחות מעשרה לא התפלל אברהם. לדעתו אין מצרפין רשע כדי שישלים למניין, אבל הוא מצטרף לתפילה אם ישנם עשרה. לאחר שהבאנו את דעות המפרשים על הרעיון העומד מאחורי הלכה זו, נבין גם מדוע צריכים להודיע שהתרה זו היא "על דעת המקום", שהיא "בישיבה של מעלה", ועל "דעת הקהל" שהיא "בישיבה של מטה", היינו שכך רצון הבורא להתיר להם את נידויים כדי שתהיה לנו התענית לכפרה. ואין זו רק דעת הקהל בישיבה של מטה, אלא גם מצטרפת לכך דעת המקום שהיא בישיבה של מעלה, לצורך קבלת תשובתנו ותפילותינו.